

tói életműve, mint az enyém, és színvonalban sem marad el – ilyesmikről sejtelve sem volt. Általában sajnós már a mi verseink iránt sem nagyon volt érzéke. Én egyetlenegyszer mutattam neki eredeti verset. VEZEKLÉS KÁROMLÁSÉRT című versemet mutattam meg, amire büszke voltam, és ma sem tartom... ma is jó versnek tartom. Lőrinc azt mondta, hogy olyan hosszadalmas és részletező, mint hogyha a DUPÉRIER ÚR VIGASZTALÁSA-t olvasná. Azt ő fordította. Általában kedvét lelte benne, hogy fiatal és kezdő költők verseit ízekre szedte.

Egyszer Janus Pannonius-ügyben tárgyaltunk abban az eszpresszóban, amely a Széna tér sarkán van, Budavár volt a neve akkor. Elég messze ültünk a bejárattól. Lőrinc egyszer azt mondja beszélgetés közben, hogy őneki két szemüvege van, egy olvasószemüvege és egy, amivel messzire lát. Csak az olvasót hozta magával, és őt bosszantja az, hogy itt nők bejönnek, kimennek, és ő nem látja, hogy azok voltaképpen milyenek, úgyhogy arra kér, mindig szakítsam meg a beszélgetést, ha egy nő jön be, és írjam le neki, milyen.

Nem volt szerencsénk a nőekkel, mert először azt mondtam, hogy idősebb, kövér nő. A másodikra nem tudom, mit mondtam, talán hogy az se fiatal már. A harmadikra olyasmit mondtam, hogy a nő ezúttal fiatal, de nem csinos, seszínű haja van birkaszerű profillal. Lőrinc erre fölháborodottan azt mondta: tán azt képzeled, hogy te valami Adonisz vagy? Mondom, dehogyan képzelem, de attól ezek a nők még nem lesznek csinosabbak. Erre Lőrinc: ti, fiatalok, szamarak vagytok. Ti azt hiszitek, hogy a szépség olyan nagy dolog. A szépség olyasvalami, hogy rá van írva az arcra, azonnal szembetűnik. De hidd el, hogy a szép nő semmivel sem tud neked többet nyújtani, mint a csúnya. Sőt a csúnya tud többet nyújtani, mert az hálás, mert nem rajongja mindenki körül. A szép nő el van kaptva. – Ilyen volt Lőrinc szerelmi filozófiája.

(Folytatása következik.)

Domokos Mátyás

EGY KIS PILINSZKY-FILOLÓGIA

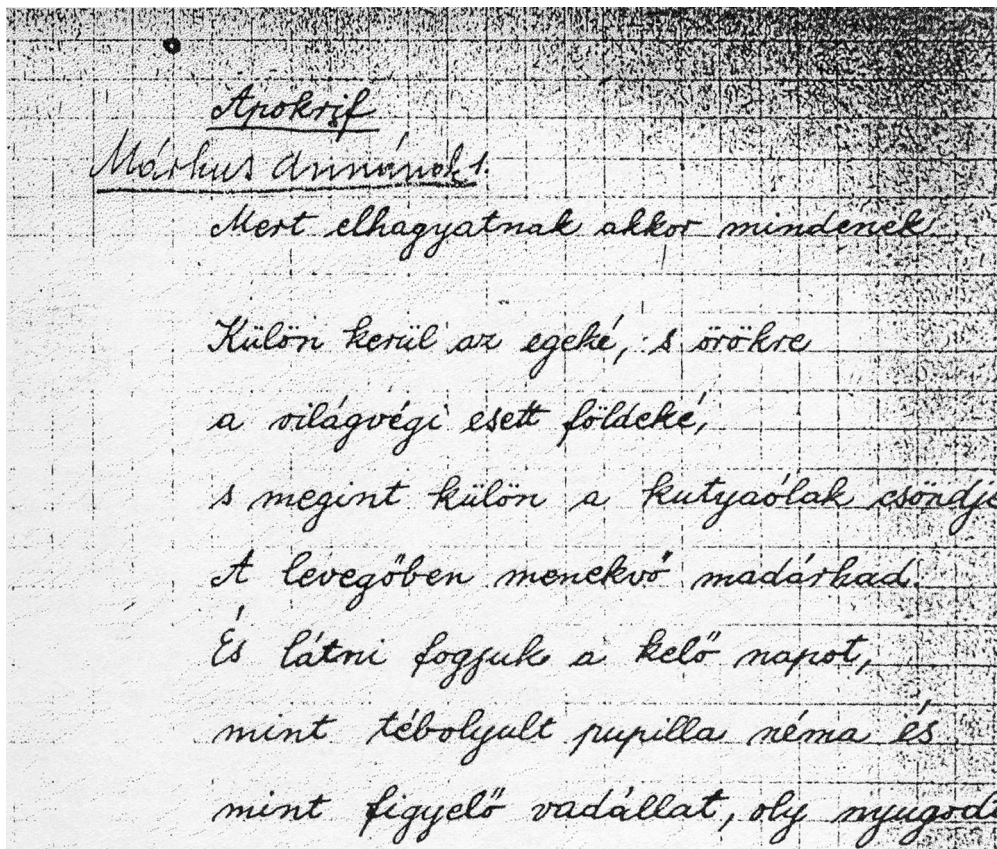
Pilinszky János a kortársunk volt; költői életműve szinte a szemünk láttára született meg, verseinek filológiai kérdései azonban fontos pontokon mindmáig nem tisztázódtak megnyugtatóan. Vonatkozik ez elsősorban nevezetes versének, az APOKRIF-nak a keletkezéstörténetére, kiváltképpen a vers valódi dátumára, formájára és ajánlására. Ezzel a problémával jó néhányan foglalkoztak, többek között Tüskés Tibor, Jelenits István, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, legutóbb – a *Tiszatáj* Diákmellékletében – Alföldy Jenő, e sorok írója pedig először Lator Lászlóval az APOKRIF-ről folytatott rádióbeszélgetés során állapította meg – Pilinszky János magnetofonnyilatkozatát idézve –, hogy a szóban forgó verset 1952 decemberében írta a költő; majd ugyancsak a *Tiszatáj*-ban (1997. január), LEVÉL A PILINSZKY-FILOLÓGIÁRÓL címmel, Pilinszky időközben előkerült és életműsorozatának egyik posztumusz kötetében közreadott életrajzi jegy-

zetére hivatkozva (NAPLÓK, TÖREDÉKEK. Osiris, 1995) igyekeztem ismételtlen alátámasztani, amit egyébként a Pilinszkyhez közel álló kortársak amúgy is tudtak, hogy a vers keletkezésének eredeti időpontja nem 1956, amikor a *Csillagban* először nyomtatásban megjelent, s nem is 1954, ami a HARMADNAPON című kötetben olvasható, hanem 1952. LELETMENTÉS című könyvemben (Osiris, 1996) pedig a HARMADNAPON viszontagságos kiadói sorsáról tett szerkesztői tanúvallomásomban elmondtam azt is, milyen tényezők – magyarán: kényszerek – okozták, hogy a vers alatt nem az eredeti dátum szerepelt, s hogy miért maradt el az ajánlása.

Az ilyenfajta filológiai tévhitek olyan szívósan gyökereznek irodalmi köztudatunkban, mint a műveletlen földeken a parlagfű, ezért hadd említsem meg ismételtlen, hogy az életrajzi naplófeljegyzések mellett 1967. augusztus 10-én a BBC mikrofonja előtt Cs. Szabó László kérdésére is ugyanezt az évszámot erősítette meg a költő. De fontosabb oka is van annak, hogy erre a kérdésre csökönyösen újból visszatérek, s ez a következő: talán köztudott, hogy Pilinszky szívesen ajándékozott kéziratokat a hozzá közel álló személyeknek. Így például a BESZÉLGETÉSEK SHERILL SUTTONNAL kéziratát Törőcsik Mari lányának, Teréznek ajándékozta, aki a keresztlánya volt. Egy másik kis verskéziratot, amely a Kortárs Kiadó faksimile kiadásában 1997-ben látott napvilágot, diákkori barátainak adott *volna* emlékebe, „*mennyegzői ajándékul, kilencszáznegyvennyolc húsvétján*”, ahogy a kézzel írt könyvecske ajánlásában írta, Takács Vilmosnak és Hajdu Sárinak, az ajándékot azonban, nem tudni, mi okból, nem adta oda, s az csak a költő hagyatékában maradt fenn. S ugyanilyen kéziratot versgyűjteményt adott első feleségének, Márkus Annának is, az 1957 óta Párizsban élő Anna Mark festőnőnek, akivel 1955 októberében kötött házasságot. Ennek a rövid életű házassághoz vezető szerelemnek az ébredését naplófeljegyzéseiben így örökítette meg Pilinszky: „1953. ápr[ilis] 10. – *Ma öt napja, hogy a reggelinél leült szembe velem. Itt és ekkor kezdődött? Nem hiszem. Előző este, mikor meghallottam, hogy ő is velünk jön, reggel csatlakozik hozzánk: mintha valami elfelejtett reménységem teljesült volna. Ma már, a folyamnak visszafele fordulva, távoli kis reményeket fedezek föl magamban, amiket mind ő ébresztett föl bennem, de ezek mind futó és elmúló emlékek róla. A szerelem ott kezdődik, mikor a belső figyelem egyszerre folyamatossá válik, s intenzitásában szinte az elviselhetetlenségig fokozódik. A menedékház kora reggeli verandáján üldögéltünk éppen [...] mikor hirtelen belépett. Megütött, milyen kedves és milyen szép. Lázasan Márta mellé csapódott, mint egy oldalához bújó lelkes kölyökkutya. Aztán újra alig emlékszem valamire is; az első dülön megyünk fölfelé, mikor újra magam előtt látom egy-egy pillanatra, magam elé eresztve, egyre tudatosabban mögé-mögé kerülve. Az első pihenőn valamennyien félkörbe fekszenek, s én a kör közepéből, mintha kártyalapokként tartanám őket a szemem elé [...] Itt egyetlen pillantására emlékszem – a fűből emelte fel egy pillanatra a fejét –, egy rendkívül tiszta, erős és sötét pillantásra, ami mintha egy éles fénynek lett volna a negatívja. A következő szakaszon igyekszem melléje csatlakozni, s ostoba dolgokat mondok Matisse-ről és Braque-ról, majd a föltűnéstől félve újra hátramarakok, a lépéseit és a kiskabátját nézem. Lassan elnehezülök. Később szelteké almát eszem az almájából, s úgy is eszem, hogy ő adta, úgy is tartom a kezemben. Innétől fogva elveszítem. Hol élém, hol mögém kerül, aztán végképp élém a két fiúval. Ez fáj. Evéskor semmit sem fogad el tőlem, még cigarettát sem. Bent a vendéglőben melléje kerülök, beszélgetünk is, de valahogyan kimaradok a beszélgetésből. Hazajövet hirtelen kettesben maradok vele a Margit hídon és a villamoson. Nem is tudom, miről beszélgetünk, egyre emlékszem, mikor leszáll, visszaszól az ajtóból: – A viszontlátásra a legközelebbi kiránduláson. – Nem akarok a villamosról visszanézni. Mégis visszafordulok. Fölnéz már az utca túlsó oldaláról, és fölemeli a kezét. Integet. – Utána az első napon még zavarban vagyok, de szünet nélkül foglal*

koztat. Nem tudom pontosan magam elé képzelni, az arca közepes, minduntalan elmosódik, ki-alszik, eltorzul. A hangja él a legtisztábban bennem, és a fejtartása, a haja esése és a szemei. Egyre szorongóbb leszek, egyre jobban hiányzik. Nincs erőm rendet rakni magamban. Számítok rá, de azt se tudom elképzelni, hogy valóban számíthatok rá.”

Ez a naplójegyzet – rám legalábbis – úgy hat, mint egy Pilinszky-verssejtelem, s a vonzódás intenzitásáról is tanúskodik, s megmagyarázza a gesztust, amellyel mintegy lába elé rakja jövőbelijének élete legnagyobb ügyét: legfontosabbnak ítélt verseit, kéziratban, egyetlen példányban, egy (szaknyelven szólva) vágott B/5-ös formátumú, harminchat kockás lapot tartalmazó, kemény fedelű füzetben. (S készítette mindezt olyan történelmi időpontban, amikor még csak nem is remélhette, hogy ezek a versek belátható időn belül a nyilvánosság elé kerülhetnek. De hát mi mással is ajándékozhatta volna meg szerelmét az akkoriban koldusszegény költő?) – Majd fél évszázad múltán Anna Mark szívességéből nemrégiben kézbe vehettem ezt a kis füzetet, amelynek mindig a páratlan oldalán Pilinszky jellegzetes, kalligrafikus kézírásával sorakoznak a versek, s az utolsó lapon ez olvasható: „Ez a füzet két kész, és egy induló kötetemből válogatott verseket tartalmaz. Egyetlen példányban, Márkus Anna számára írtam le őket, elemistakorombeli díjnyertes betűkkel.” Majd tintaceruzával s gyaníthatóan utólag aláírva: Pilinszky János.

En a füzet két kéz, és egy induló
kötetemből válogatott verseket tartal-
maz. Egyetlen példányban, Márkus
Anna számára írtam le őket, e-
lemistakorombeli díjnyertes betárlékkal.

Pilinszky Károly

A gondosan dátumozott versek sorrendje: TE GYŐZZ LE ENGEM (1943), ÉJFÉLI FÜRDÉS (1941), GYÁSZ (1943), TRAPÉZ ÉS KORLÁT (1943), TÉLI ÉG ALATT (1943), MIFÉLE FÖLDALATTI HARC (1943), HARBACH (1946), FRANKFURT (1947), ISZONYÚ LENNE (1947), SENKIFÖLDJÉN (1948), TANÚK NÉLKÜL (1947), IMPROMPTU (1949), TÖREDÉK (1952), s a füzet utolsó öt lapján, tintaceruzával Márkus Annának ajánlva az APOKRIF; alatta pedig a minden eddigi adatnak ellentmondó 1953-as dátum! – De mielőtt az „APOKRIF-filológia” emez újabb rejtélyét illető feltételezéseimet előadnám, a füzetben szereplő többi verssel és a költő záró jegyzetével kapcsolatban kell néhány megjegyzést tennem. Kezdem a költő jegyzetével, amelyben „két kész kötet”-ről tesz említést. Az egyik nyilvánvalóan az 1946-ban megjelent TRAPÉZ ÉS KORLÁT; a másik pedig az 1949-re készen állt új kötet, amelyet Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint már nem engedtek nyomdafestékekhez jutni. „Bóka László államtitkár, maga is költő, esszéista, dicsekedett azzal e sorok írójának [mármint Lengyel Balásznak – DM], hogy Pilinszky második kötetének a megjelenését ő állította le, ő tiltotta be. Most is látom holdkóros mosolyát a közlés közben.” Az „induló kötet” pedig az ötvenes évek első felében keletkezett néhány versre vonatkozhatott.

Ami az egyes verseket illeti: az 1941-re dátumozott ÉJFÉLI FÜRDÉS 1943-ban jelent meg a *Diáriumban*; a FRANKFURT (1947) pedig 1948-ban a *Vigiliában*. Az ISZONYÚ LENNE viszont MIRE MEGJÖSSZ címmel a *Válaszban*, s nem érthető, hogy évekkel később miért nem ezzel a címmel másolta át Pilinszky az ajándék füzetbe. A TÉLI ÉG ALATT címe alól hiányzik az ajánlás (*Cholnoky Tamásnak*), s a vers 16. sora: „nem véd meg semmi Isten”, a füzetben „senki Isten”. A HARBACH címéből hiányzik az 1946-os évszám, holott ez is évekkel a vers megjelenése után másolódott be a füzetbe, s az ajánlás is hiányzik (*Thurzó Gábornak*). A TÖREDÉK (1952) pedig, amelyet hiába keresne a Pilinszky-bibliográfiákban az olvasó, AZONOS A SZERELEM SIVATAGÁ-val, amely viszont később, 1956-ban jelent meg a *Csillagban*, az IMPROMPTU, az APOKRIF és a NÉGYSOROS társaságában. A SENKIFÖLDJÉN 3. része nincs versszakokra tagolva, s a 6. sorában: „a meleg úr falára a nevem” helyett „a meleg úr falára még nevem”; az IMPROMPTU kezdősora: „össze-vissza csatangolok” helyett „éjjel-nappal csatangolok”, a vers 5., hétsoros strófája a füzetben négy-három sortagolású. Az APOKRIF füzetbeli kéziratában az 1. rész utolsó négy sora a 2. rész élén található.

Már az eddigiekből is kitetszik, hogy bár Pilinszky „saszemű” korrektor volt, feledekenységre hajlamos emlékezetével nem mindig volt megbízható filológusa önmagának. Így például az Irodalomtudományi Intézet Bibliográfiai Osztálya vezetőjének, barátjának, Vargha Kálmánnak kérdéseire válaszolva, 1976. december 31-én Nagymarosról keltezett levelében a HARMADNAPON megjelenésének az időpontját 1958-ban jelölte meg, noha a könyv a valóságban 1959 szeptemberében jelent meg. Az APOKRIF alatt a füzetben szereplő 1953-as évszám valószínű magyarázata pedig az lehet, hogy írását ugyan 1952 decemberében befejezte, de a formájával azután is sokat bajlódott. „Az APOKRIF-ot legalább két évig írta – emlékezik Nemes Nagy Ágnes. – A verset sorról sorra ismerem, megvitattam vele minden szavát. Másutt is megírtam, hogy halálsápadtan keresett föl egy alkalommal, és közölte, hogy a vers – az APOKRIF tudniillik – rossz. Alig tudtam vigasztalni. Három nap múlva viszont ragyogó arccal jelentette, hogy mégis jó, mert az eredeti négy-soros versszakokat egybefüggővé alakította át, illetve bizonyos eltérő hosszúságú részekre tagolta. És valóban, ez az új sorelosztás, ha lehetséges, még egy fokkal jobbá tette a verset.” (IN MEMORIAM PILINSZKY. Bogyay Katalin interjúja. Officina Nova, é. n.) Az APOKRIF dátumát tehát úgyszólván lehetetlen a mikrofilológiai akribiát minden tekintetben megnyugtató módon rekonstruálni, de az egészen bizonyos, hogy 1952–1953 telén nyerte el végső formáját. Egyébként Pilinszkynek jó néhány verse őrződött meg több kéziratos példányban; részint azért, mert a költő nem tudott gépelni, részint pedig ajándékozási kedve folytán. Ily módon az APOKRIF-nak sincs őseredeti „első” kéziratpéldánya.

S ezen a ponton kell megjegyezni valamit az ajánlásokról: a *Tiszatáj* 2000. augusztusi számának hasábjain Lengyel Balázs és Alföldy Jenő disputájában, amely az APOKRIF keletkezésének időpontja és értelmezése körül zajlik, az olvasható Lengyel Balázs tollából, hogy a verset a birtokában lévő kézirat tanúsága szerint Pilinszky Nemes Nagy Ágnesnek ajánlotta. „Igaz, a nyomtatott szövegről Pilinszky később a dedikációt letörölte”, jegyzi meg Lengyel Balázs. Nos, a szóban forgó kéziratos versgyűjtemény már Márkus Annának ajánlja az APOKRIF-ot, nyomtatásban viszont – 1956 nyarán a *Csillagban*, majd 1959-ben a HARMADNAPON-ban – már ajánlás nélkül látott napvilágot. A dolgot minden kétséget kizáróan megmagyarázni nem tudom, de van egy feltételezésem: a Pilinszky előtt járt költőnemzedék tagjai közül jó néhányan – így például Jékely Zoltán vagy Weöres Sándor – természetesnek tartották, s gyakorolták is, hogy e célra készített kéziratokat névre szóló ajánlással ajándékozzanak. Így például Weöres Sándor az 1950-ben írt NEM ÉLNI KÖNNYEBB című szonettjét kérésre lemásolta, s nevemre szóló ajánlással nekem ajándékozta, de később, amikor a vers nyomtatásban is megjelenhetett, 1956-ban, a HALLGATÁS TORNYA című gyűjteményes kötetben, ott már természetesen ajánlás nélkül olvasható. Ezeknél a költőknél ugyanis az ajánlás a kézirat-ajándékozás gesztusát fejezi ki, s nem a versre vonatkozik!

A Márkus Annának ajándékozott kéziratos füzet igazi nagy meglepetése filológiai és esztétikai szempontból azonban nem az évszám s nem az ajánlás, hanem a *vers utolsó sora alatt és az 1953-as évszám előtt* olvasható zárójeles megjegyzés: („Itt elfáradtam – írja a költő –, beteg is lettem. Rövidesen folytatni szeretném. A tulajdonképpeni »kifejtés« még ezután jönne.”) Az igazi fejtörést ennek a jegyzetnek a helytálló értelmezése okozhatja. Azt jelenti-e vajon, hogy Pilinszky befejezetlennek érezte a minden idők legnagyobb magyar versei közt számon tartott APOKRIF-ot? Ami, figyelembe véve a vers kinkeserves születését, érthető volna, ámde filológiailag nem bizonyítható; levelezésében, publicisztikájában, naplófeljegyzéseiben erre vonatkozóan szemernyi eligazító utalás sem található sehol. – Illetve: a tíz esztendővel később megjelent s Pierre Emmanuelnek ajánlott Utószó (*Új Írás*, 1962. szeptember) első négy sorában visszhangzik ugyan az

APOKRIF záróképe („*az arcon... csorog alá az üres árok*”), a hazajutni vágyó persona (mint a Biblia-beli tékozló fiú alakmása), aki azonban az 1952 óta eltelt tíz esztendő során véglegesen elvesztette „*a már-már elfúló reményt, / hogy megjövök és megtalállak*”, csak nagyon áttételesen azonosítható a jegyzetbeli „*kifejtéssel*”, hiszen az APOKRIF írása idején Pilinszky nem láthatta, nem tudhatta előre, hogyan folytatódik majd személyes élete. (Az UTÓSZÓ keletkezésében Pierre Emmanuelnek semmilyen szerepe nem volt, annak ellenére, hogy művét neki ajánlotta, de ez később történt, hálából, amiért Pierre Emmanuel vállalta, hogy franciára fordítja az APOKRIF-ot. A fordítás egyébként a *Synthèses* 1964. februári magyar különszámában látott napvilágot.) A két vers között az összefüggés más természetű; Várady Szabolcs, aki induló költőként s éppen az UTÓSZÓ keletkezése idején szoros kapcsolatot tartott Pilinszkyvel, határozottan emlékszik, hogy a költő arról beszélt: készül megírni, hasonló terjedelemben, az APOKRIF folytatását, majd később úgy nyilatkozott, hogy az eredeti elképzeléstől eltérően végül is ez lett belőle.

E filológiai rejtélyekkel kapcsolatban Márkus Annát is megkérdeztem, hogy mindez hogyan él az ő emlékezetében. Ő a következőket válaszolta: „*Az 1953-as dátum semmiképpen sem a lemásolás dátuma. A füzetet nem tudom, mikor, de később írta le. A dedikáció és az aláírás még későbbi, pár hónappal, utólag dedikálta, ez nyilvánvalóan látszik is. Én a dátumokról semmi pontosat nem tudok, és nem tudtam arról, hogy több dátumverzió létezett, és az 1953-as jelzés bennem semmi kétséget nem hagyott. NB. Mikor az APOKRIF-ot írta Jancsi, én még nem ismertem őt. – Arról sem beszélt soha, hogy mi lett volna a »tulajdonképpeni kifejtés«. – Az UTÓSZÓ valóban csak visszhang, vagy visszatekintés, ha úgy tetszik. – Én tulajdonképpen nem hiszem, hogy ő komolyan gondolt volna a folytatásra. Talán abban a pillanatban, amikor a füzetet lemásolta. De hát ezt nem lehet tudni. – Hogy mikor ajándékozta nekem a könyvet, nem tudom. Az évek összefolynak; talán '54-ben vagy '55-ben.*” (Párizs, 2000. július 5.)

Ez a levél is arra figyelmeztet egyébként, hogy ami egykor a szemünk láttára történt, hogyan válik a múlt időben kibogozhatatlan rejtelemmé, mintha a tények világa, akár filológiáról, akár nagyobb, ha tetszik: „történelmi” eseményekről van szó, önmagát rejtjelezné. Persze, a mi közreműködésünkkel.

Beck András

TANÚSÁGTÉTEL GERTRUDE STEIN ELLEN

A modern művészet történetét végigkísérik az elutasítás és a kiátkozás hangjai. Nincs is mit csodálkozni ezen, ha meggondoljuk, hogy modernnek épp azt a művészetet tekinthetjük, mely elvesztette értékének vagy jelentőségének magától értetődését, s eképpen újra meg újra magyarázatra és valamiféle igazolásra szorul. Ez az, ami a megértő közelítés túlfelén megteremtette az értetlenkedés és az élcelődés hagyományát.

E hagyomány tipikus megnyilvánulásai közé tartozik például Albert Wolffé, aki 1875-ben azt írta az impresszionisták egyik kiállításáról, hogy „*az impresszió, amelyet az*